

1944 березень 21, Грубешів. – Переклад з німецької мови письма голови УДК в Грубешові А. Хруща в справі подій на Грубешівщині весною 1944 року.

^aПояснення^a

відносно подій у Грубешівському повіті, які мали місце протягом одного року з середини 1942 р. по 21 березня 1944 р.

За кількістю, населення Грубешівського повіту представляє собою такий образ: у повіті проживає 112 000 українців, або 60% загальної кількості населення, 76 000 поляків і 2 000 імперських німців, «фольксдойчів» та ін. /дані перепису населення від 1 березня 1943 р./

Розподіл українських поселень у повіті нерівномірний, оскільки 39% загальної кількості українців, тобто 44 тисячі осіб, проживає у п'яти південних колишніх галицьких волостях, а 61%, тобто 68 тисяч осіб, населяє інші 16 волостей північної частини повіту. Польське населення проживає більше у північній частині повіту, так, приблизно 61 тисяча, або 80% усіх поляків, проживає у 16 північних волостях та 15 тисяч, або 20%, осіб – у п'яти південних волостях. Процентне співвідношення українців та поляків на півдні / 5 волостей / становить 74,6% українців до 25,4% поляків, або 1:2,93, проте на півночі / 16 волостей / це співвідношення становить 52,7% українців до 47,3% поляків, або 1:1,11.

Українці в основному проживають цілісно у селах, поляки – в об'єднаних кольоніях, які виникли внаслідок розподілу колишніх церковних земель та окремих погано оброблюваних маєтків. Такі кольонії є результатом аграрної політики колишньої польської держави на користь польської власності у прикордонних районах.

Значний відсоток польського населення складають поляки, які переселилися із заходу і які за своїми політичними переконаннями належали до «зеленого прапора» /zielony sztandar/¹. Польська держава проводила тут політику зміцнення польськості за допомогою польських поселенців, які приїжджали із заходу і які були національно та політично свідомим елементом, та ставила за мету у такий спосіб досягнути ослаблення української складової, та шляхом безпощадного режиму по відношенню до українців

¹ Zielony Sztandar – (Зелений Прапор) – суспільно-політичний тижневик, який виходив у Варшаві в 1931-1939 рр. за редакцією М. Ратая. Був органом селянської партії. Між іншим, пропагував парцеляцію без відшкодування великих маєтків, на чому користали переселені на Холмщину з центральних районів Польщі т. зв. кольоністи.

/руйнування церков, закриття шкіл та освітніх організацій і взагалі нищенням усіх проявів українського зорганізованого життя/. Цим способом хотіла раз та назавжди вирішити українське питання на території Холмщини. – Кожен поляк настільки був просякнутий цією ідеєю, що навіть втрата власної держави для них не мала такого великого значення, як втрата прикордонних районів. Цей рід польського патріотизму переважав у польському суспільстві і до цього роду патріотизму кожен поляк стримів. Розширення польських здобутків за рахунок українського населення було основним напрямком політики польської держави та суспільства; такий напрямок був зрозумілим для кожного поляка і кожен поводив себе у відповідності з ним.

Після початку війни, коли поляки зробили ставку на англійську карту та сприймали більшовиків як природних союзників, вони спрямували свій гнів на українців за їхнє лояльне та прихильне ставлення до німців. Поляки винаходили різні способи, щоб отруїти життя українцям та відвернути їх від проницецької орієнтації. – Вже на початку 1942 р. поляки проводили проти українців політику доносів – різними засобами та у різний спосіб вони старалися представити українців в якості більшовиків, що в значній мірі їм вдалося. Німці, які не вірно зрозуміли протистояння між двома націями, прислухалися до доносів поляків. Внаслідок цього було заарештовано та відіслано до концтаборів сотні найкращих, національно свідомих українців.

У відповідь на такі підступні та провокуючі дії поляків українці стали проявляти більшу активність. Вони почали переслідувати польські терористичні організації, які вже діяли у повіті і правдиві відомості про дії українців дійшли до органів державної безпеки, завдяки чому вони змінили своє ставлення до цих справ.

Дії українців викликали хвилю терористичних актів зі сторони поляків. Вже на початку липня 1942 р. з'явилися перші криваві жертви. Ними стали вийти, мужі довір'я допомогового комітету та інші. До кінця 1942 р. їх загальна кількість становила 12 осіб. Це явище не мало масового характеру, але саме тому, що йшлося про життя шанованих осіб, ця справа викликала велику хвилю обурення в українській спільноті.

Після цього прийшла акція переселення із повіту Замість у повіт Грубешів. /27 листопада 1942 р. відбулося перше примусове виселення українців із повіту Замість/ 13 січня 1943 р. перші польські населені пункти були очищені від поляків та заселені українцями. У середині березня ця акція завершилася. Близько 1300 українських сімей, загальною кількістю 7086 осіб, було переселено до волостей Грабовець, Тучапи, Білопілля та частково

до Дубенка та М'якого. При цьому поляків було переселено вдвоє більше. Фактично було затримано приблизно 40% поляків та вивезено до Замістя. Ті, що залишилися, втекли. Молодий чоловічий елемент поповнив ряди терористичних банд.

Після цього прийшла хвиля посиленого терору проти українців. Вже 29 січня впали перші жертви, а серед них провідники переселенців – службовці та мужі довір'я допомогових комітетів. Потім настала черга голови Українського Допомогового Комітету д-ра М. Струтинського², референта, бувшого полковника [УНР] Войнаровського³, 6 вйтів, 29 мужів довір'я, багатьох солтисів, вчителів, духовних осіб та звичайних громадян. Таким чином, кількість жертв на кінець січня 1944 р., тобто протягом одного року, досягла 312 осіб.

Тим часом, вже після жнив 1943 р., затримані поляки, за деякими винятками, були звільнені із концтаборів, вони повернулися у свої колишні поселення та за підтримки польських банд почали виганяти українських поселенців і знову стали господарями залишених господарств. Особливо такі події мали місце у селах Грабовець та Тучапи, оскільки ці волості межують із Холмським та Замістським повітами, де польські переселенці знаходили собі притулок під час втеч.

Під час скоєння вбивств польські банди почали влаштовувати підпали. У цих підпалах розрізняють чотири етапи. Перша хвиля відбулася у квітні 1943 р. Тоді було спалено 174 господарства в українських селах Моложів, Стрільці та Тучапи. Друга хвиля мала місце в серпні 1943, коли 161 господарство в селі Мірче, 32 господарства в селі Пасіка та 14 господарств в селі Молодятичі стали жертвами підпалів. Третій етап датується початком лютого 1944 р., тоді було спалено 120 господарств у селі Малків, жертвами пожежі стали 47 осіб. За цей час сталося декілька десятків одиничних випадків підпалів, потім знищення та зруйнування волосних управ /Грабовець, Молодятичі, Міняни, Телятин/.

9 березня 1944 розпочався довготривалий четвертий етап підпалів та вбивств. Якщо в основі трьох перших етапів була історична ненависть до українців та помста за солідарність українців із німцями і далі як наслідок невміло проведеного переселення, то в основі четвертого етапу, крім усього іншого, лягло оголошене советським комісаром Гречухою⁴ зазіхання советів на Холмщину, а

² Микола Струтинський – див. примітку на стор. XX

³ Яків Войнаровський – див. примітку на стор. XX

⁴ Комісар Гречуха – мова тут про оприлюднений секретарем КП(б)У Нікоалем Хрущовом та Головою президії Верховної Ради УССР Михайлом Гречухою на 6-ій сесії Верховної Ради УССР план створення з

також місто Ярослав разом з околицями. Польська організація вирішила залишити територію, особливо Грубешівського повіту, після повного її знищення. За декілька днів до цього польське населення отримало від своєї організації наказ відступати на захід, що, як показує приклад волостей, призначених відступати в першій черзі, було дійсно виконано. Також було встановлено, що деякі відступаючі поляки самі підпалили свої маєтки.

9 березня почали горіти перші українські села. Банди дотримувались наступної тактики: в той час, як тільки село було оточене та підпалене, члени банди вривалася досередини та вбивали людей тим, що попадалося під руку. Людей /це були в основному жінки та діти/, які ховалися у льохах та схронах, викурювали за допомогою палаючих жмутків соломи і потім жорстоко витягували назовні. Такі події підтверджують члени родин, яким вдалося врятуватися, і які через декілька днів повернулися до спалених сіл, щоб поховати померлих. Також це підтверджують важкопоранені, які лежать у шпиталі у Сокалі та Грубешеві.

Першими українськими селами, що зазнали такої долі, були Сагринь (250 господарств), М'яке (180 господарств) та Турковичі (220 господарств). Кількість жертв у Сагрині перевищила 700 осіб, у М'якому – 50 та Турковичах – 22 особи. Така велика кількість жертв у Сагрині пояснюється, по-перше, тим, що у цьому селі кожного дня перед заходом сонця збиралося багато людей із сусідніх сіл, щоб заночувати під захистом української поліції та місцевої самооборони. На світанку вони поверталися до своїх домів. По-друге, це було перше місце, котре спіткала така доля, а мешканці, яких атакували, були просто не підготовлені до такої атаки. Банда, до складу якої входили спочатку постійні члени, потім виселені та не населені поляки з околиць, потім мешканці Замістського повіту німецького походження, брали з собою навіть жінок та дітей із Тишівцеь, щоб допомагали у розграбуванні та пошуку тих, кому вдалося сховатися.

До 22 березня, тобто за 14 днів, подібним чином були спалені наступні чисто українські або частинно змішані села: ^bСагринь-Кольонія, М'яке-Кольонія, а також Турковичі, Вороновичі, Стрижівцеь, Терebinь, Маличі, Андріївка, Ласків, Модринь, Модринець, Масломичі, Черничинок^{-b} та залишок села ^bМоложів, Сиховичі, Верешин, Витків^{-b}, Хорошичі, Жабче, ^{-b}Ощів, Перегоріле^{-b}, Крилів, Костяшин, Ліски, Потуржин, ^{-b}Бересть^{-b}, Забірці та Тарношин, що разом із вказаними вище сімома селами, дало 37 сіл. Було спалено приблизно 3 тисячі господарств та приблизно стільки ж сімей залишилося без даху над головою. Кількість загиблих лише на цьому останньому етапі перевищує 1200 осіб.

українських етнічних земель Закерзоння Холмської області в складі підсоветської України.

Люди, яким вдалося врятуватися, знайшли притулок частково у північних волостях /Монятичи, Городло, Міняни/, частково по іншу сторону Бугу на Волині та частково у південних волостях. Діяльність польських банд на цьому не скінчилася.

Що стосується позиції німецьких органів влади, слід визнати, що проведені заходи не є достатніми та до цих пір не показали ніякого результату. Підрозділи вермахту, які розташувалися в Грубешеві, взагалі не приймали жодних рішучих заходів. Цивільні органи влади не мали у своєму розпорядженні ніяких військових сил та, незважаючи на допомогу під час розміщення та забезпечення продовольством втікачів, не були в змозі підготуватись до небезпеки. Органи державної безпеки, з допомогою української самооборони та відділів української поліції, двічі намагалися виступити проти, але обидва рази невдало. Залучення поліції із Замостя не допомагає. Пожежа досягла надто широкого розмаху, щоб гасити її напівзасобами. Ці засоби можна було б успішно використати у 1943 р., сьогодні ж їх було недостатньо.

В кінці ми б хотіли наголосити, що поодинокі випадки так званих «відплат» з боку українців дуже часто представляються поляками таким чином, щоб складалося враження, що йшлося не про [відплати за] масштабні дії польських банд, спрямовані на винищення та вирізування українського населення, а що, навпаки, це українці прагнули знищення польського населення. Коли трапляються окремі випадки відплат [з боку українців], їх треба розуміти лише як вимушену реакцію, яка, зрештою, є спрямована проти гнізда польського руху опору.

Ми просимо терміново розглянути вищеописане становище та вжити невідкладних заходів, щоб принаймні ті, чийі села залишилися неспаленими та в яких переховувалися втікачі зі зруйнованих поселень, отримали захист.

Український Допомоговий Комітет у м. Грубешеві
Голова /підписано Хрущ/

a- -a Слово надруковано розстрільною.

b- -b Слова підкреслено машинописно.